

JEZUITSKÉ A PIARISTICKÉ UČEBNICE DĚJEPISU VE SBÍRKÁCH PEDAGOGICKÉHO MUZEA J. A. KOMENSKÉHO V PRAZE

Magdaléna Šustová

„Odkazživa zajímá lidi zvědět, co se stalo. A tak již u pravěkých ohňů zvědaví lovci naslouchali s otevřenými ústy vzrušeným výkřikům, jimiž náčelník líčil svůj zápas s medvědem.“¹

Dějepis, byť ještě jako nesamostatný předmět, poprvé zařadil do výuky ve svém školním řádu² r. 1586 Petr Codicillus z Tulechova, který doporučuje výklady o starověkých dějinách a o historii vlasti, protože „*bez jichž povědomosti čísti historie jiných národů což jiného jest, nežli venku moudřeti a doma slepnouti?*“³

První ucelený návrh pro zařazení dějepisu jako samostatného předmětu do vyučovacích plánů podal Učitel národů Jan Amos Komenský. „*Poněvadž je jisto, že poznání dějepisné je nejkrásnější část vzdělání a takřka oko celého života, přejeme si, aby bylo rozděleno na všechny třídy tohoto šestiletí, tak aby naši žáci nebyli neznalí všech těch pamětihodných činů i výroků celé minulosti, které vešly ve známost.*“⁴ Výuku dějepisu zahajoval již v mateřské⁵ škole, kterou v ideálním případě měli navštěvovat žáci od 6 do 12 let. Na tyto základny měli navázat na gymnázium, kde byla dějepisná látka rozvržena do všech šesti ročníků: 1. ročník – biblická dějeprava, 2. ročník – dějiny přírodních věcí, 3. ročník – dějiny umění a vynálezů, 4. ročník – dějiny mravnosti, 5. ročník – dějiny obyčejů, 6. ročník dějiny světa a předních národů, zvláště vlasti.

¹ ŠTORCH, Eduard: Školní dějepis v teorii i praxi. Velké Meziříčí 1946, s. 8.

² CODICILLUS z Tulechova, Petr: Řád školám městským v Čechách a na Moravě l. 1586 akademii Pražskou vydaný. Ed. Fr. J. Zoubek. Praha 1873.

³ Tamtéž, s. 15.

⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos: Didaktika velká. Brno 1948, s. 233–234.

⁵ Tato škola se nazývá mateřskou proto, že výuka probíhala v mateřském jazyce. Zhruba odpovídá dnešnímu prvnímu stupni základní školy.

V tzv. Leningradském rukopisném sborníku⁶ se dochoval zlomek učebnice dějepisu určené pro lešenské gymnázium.⁷ Zajímavé je rozdělení stránky do tří oddílů, které se však dochovalo pouze na prvních třech stranách rukopisu.

Series annorum Mundi A. CH. N.	Text	Natae variae potissimum Geographicae

Na následujících stranách však Komenský na toto dělení rezignoval a zamýšlenou učebnici nikdy nedopsal.

Do svých studijních plánů zahrnuly dějepis i oba řády, jejichž doménou se školství stalo v 16.–18. století, totiž jezuité a piaristé. Obě dvě zkoumané učebnice byly napsány jako pomůcky pro výuku dějepisu a zeměpisu (piaristická i jako učebnice heraldiky), neboť až do r. 1908 se dnes oddělené předměty vyučovaly společně.⁸

Jezuitská učebnice je rozdělena do šesti dílů, které se věnují 1) biblické dějepřavě, 2) starověkým dějinám, 3) dějinám římské říše od Konstantina Velikého po Karla VI., 4) dějinám Německa a ostatních evropských států, dále je zpracována i historie států asijských, afrických a amerických, 5) zeměpisu, 6) církevní historii. Za autora všech šesti dílů je považován jezuita Maximilian Dufrène.⁹

Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze má ve svých sbírkách třetí a čtvrtý díl této učebnice, oba získané nákupem v pražských antikvariátech. Třetí díl kdysi patřil knihovně Strahovského klášteřa, ze které se neznámým způsobem¹⁰ dostal do antikvariátu v Karlově ulici. Čtvrtý díl byl zakoupen v r. 2007.

Zajímavý je koncept, stejný u obou dílů. Učebnice je napsána jako odpovědi na otázky. Tento způsob pravděpodobně vyhovoval důrazu na memorování, který jezuité uplatňovali (nejen) při výuce dějepisu. České dějiny jsou směštnány na čtyři

⁶ Jedná se o soubor šesti rukopisů spisů J. A. Komenského, který byl dopsán nejpozději v létě 1632. Neznámým způsobem se dostal do Petrohradu, kde je dnes uložen v knihovně M. J. Saltykova-Ščedrina.

⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos: *Historia prophana sive politica*. Ed. Dagmar Čapková. In: *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*. Acta Comeniana XXIII. Praha 1965, s. 98–121.

⁸ Spojenou výuku dějepisu a zeměpisu zavedl ve státem řízeném školství Všeobecný školní řád z r. 1774. V roce 1908 proběhla na rakousko-uherských gymnáziích Marchetova reforma, která mj. rozdělila dějepis a zeměpis do dvou předmětů.

⁹ SOMMERVOGEL, Carlos: *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus*. Paris 1884, sl. 861.

¹⁰ Vzhledem ke dni nákupu – 2. 12. 1959 – nejspíš pochází z nechvalně známých „svozů“, kterými byly likvidovány nejrůznější knihovny (zvláště církevní a zámecké).

a půl strany a zařazeny do 3. hlavy 1. části mezi historii zemí a úřadů, ke kterým se vázaly kurfiřtské hlasy.¹¹ Výklad je rozdělen do následujících otázek a odpovědí.

- 1) Kterými národy byly Čechy osídleny? Zmíněni jsou Bójové, Markomané s náčelníkem Marobodem a samozřejmě Slované vedení náčelníkem Čechem.
- 2) Jaké události se staly od časů Čechových? Zde nezůstal utajen křest knížete Bořivoje, kladený k roku 895; korunovace Ladislava II. roku 1086;¹² dále pak získání královského titulu Přemyslem II.;¹³ bitva na Bílé Hoře.
- 3) Kteří dřívější vévodové a králové Čech jsou zvláště důležití k zapamatování? Přemysl a Libuše, sv. Václav (v této souvislosti zmíněn i Boleslav I.), Václav V. (resp. III.), Karel IV., Václav IV. (titulován Piger sive Ignavus),¹⁴ Zikmund.
- 4) Co je pozoruhodného na postavení Českého království? Náleží k Říši římské, ale má nezávislé postavení. Král patří mezi kurfiřty. Ke království patří i Markrabství moravské a Knížectví slezské; Lužici ztratil Ferdinand II.

Tento výklad je doplněn chronologickými tabulkami, umístěnými za textem. Udává rok nástupu panovníka k vládě, jeho jméno, délku vlády a čtvrtý oddíl je věnován zvláště důležitým událostem.

Piaristická učebnice vydaná r. 1767 se kromě dějepisu a zeměpisu věnuje i (byť v minimální míře) heraldice. Pedagogické muzeum má ve svých sbírkách dva exempláře, jeden s pečlivě vyřezanou obrazovou přílohou (viz níže) získaný ze „svozu Strahov“ r. 1960, druhý kompletní zakoupený v r. 2008.

Dějepisný výklad je rozdělen na čtyři části: 1) Starý zákon, 2) starověké dějiny, 3) Nový zákon a církevní dějiny, 4) dějiny antického římského císařství, Říše římské od časů Karla Velikého do vlády Josefa II., dějiny Východořímské říše a posléze Osmanské říše do vlády Mahmuda I. (1730–1754).

Text je koncipován jako chronologický výklad o jednotlivých panovnících, doplněný o rok úmrtí a délku vlády. U vlády Václava IV. je jedna z mála zmínek o českých dějinách, a sice legenda o sv. Janu Nepomuckém.¹⁵

I u této učebnice je výklad doplněn chronologickou tabulkou panovníků jednotlivých zemí, která je koncipována odlišně od výše popsané. Přehled je psán jako souvislý text, jednotlivé země jsou odděleny a každá rozdělena po stoletích. Za

¹¹ Rudimenta historica, opusculum IV., s. 31–35.

¹² Autor pro jména Vratislav a Vladislav použil latinskou formu „Ladislaus“ a nositele obou jmen tedy rozlišuje pouze jednou číselnou řadou.

¹³ Autor tituluje Přemysla I. Otakara jako „Primislaus II.“ a Přemysla II. Otakara jako „Othocarus II.“.

¹⁴ Oba přídomky lze přeložit do češtiny jako „Líný“.

¹⁵ Je zajímavé, že učebnice pro jezuitská gymnázia tohoto jezuitu velmi oblíbeného svätce vůbec nezmiňuje.

jmény jednotlivých panovníků jsou poznamenány event. významné události (např. vymření Přemyslovců nebo husitské války), chybí však letopočet udávající nástup vlády i její délka. Celý text byl při tisku zalomen do dvou sloupců.

Zeměpisný výklad je rozdělen podle jednotlivých zemí a je věnován rozdělení území do správních celků, hlavnímu městu, dalším významným městům, největším řekám a vyjmenování nejdůležitějších církevních hodnostářů. Heraldické poučky jsou směstnány na tři stránky.

Učebnice je doplněna dvěma skládacími přílohami, a sice vyobrazením astrolábu a zemských polokoulí.¹⁶

Tabulky obou učebnic jsou „pouhými“ chronologickými shrnutími, nedosahují kvalit o něco mladších synchronizačních tabulek z Pařízkových Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger.¹⁷ Ty jsou již koncipovány jako skutečná názorná pomůcka pro výuku žáků, která pomáhá text pochopit a neusnadňuje pouhé memorování jako výše uvedená shrnutí.

Právě uspořádání chronologických tabulek ukazuje na možnou inspiraci piaristů jezuitskou učebnicí. Jezuitská učebnice přejmenovala oba panovníky jménem Vratislav na Ladislavy a stejně zkomolila i jméno Vladislav, takže místo dvou Vratislavů a tří Vladislavů uvádí pět Ladislavů. Piaristická učebnice rovněž přejmenovala Vratislavy na Ladislavy, avšak všechny tři Vladislavy uvádí již ve správném tvaru „Wladislaus“, ovšem stejně jako jezuité rozlišuje obě jména stejnou číselnou řadou. Stejně Přemysl II. Otakar je v obou učebnicích uváděn jako Ottocarus II., aniž by měl logického předchůdce Ottokara I.

Pokud srovnáme obě učebnice s konceptem učebnice J. A. Komenského, pochopíme modernost vyučovacích metod Učitele národů. Za předpokladu, že by koncept skutečně použil, vznikla by učebnice, která seznamuje studenty s dějepísem tak, jak to stanovují současné školní vzdělávací programy – tedy spojuje historii se zeměpisem, etnografií, kulturními dějinami atd.

Zároveň obě učebnice svědčí o rozdílném zaměření obou řádů – zatímco žák jezuitského gymnázia znal alespoň důležité momenty národních dějin území téměř celého světa a můžeme předpokládat, že své znalosti mohl využít při misijních cestách; piaristé omezili podrobnější výklad „moderních“ dějin pouze na dějiny Říše římské národa německého a okolní státy, kde působili.

I když v poslední době vyšlo několik studií věnujících se školství obou řádů, výuce dějepisu je v nich věnováno malé či žádné místo. Ani další osudy tohoto poměrně populárního předmětu nejsou dostatečně zmapovány. Proto doufáme,

¹⁶ V PM JAK jsou uloženy dva exempláře piaristické učebnice, vyobrazení se však dochovala pouze v exempláři uloženém pod inv. č. 10 355.

¹⁷ PAŘÍZEK, Aleš: Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger. Nebst angehängt historischen Erdbeschreibung dieses Landes. Prag 1782. PM JAK, Knihovna, inv. č. 50 27.

že se v rámci výstavní činnosti Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze, podaří toto bílé místo zaplnit.

Použité prameny:

COMPENDIUM HISTORIAE, TAM SACRAE QUAM PROFANAE, GEOGRAPHIAE, ET HERALDICAE PRO GYMNASIIS SCHOLARUM PIARUM, QUA POTUIT BREVITATE, IN LUCEM EDITUM CUM FACULTATE CENSURAE REGIAE ORDINARII, ET PERMISSU SUPERIORUM. ANNO MDCCLXVII PRAGAE, Typis Joannis Josephi Clauser, Regii Typographi. PM JAK, Knihovna, inv. č. 10 162 a 10 355.

KOMENSKÝ, Jan Amos: Didaktika velká. Brno 1948.

KOMENSKÝ, Jan Amos: Historia prophana sive politica. Ed. Dagmar Čapková. In: Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského. Acta Comeniana XXIII. Praha 1965, s. 98–121.

Rudimenta historica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitiã Historicã imbuendi, Pro Gymnasiis Societatis JESU. Authore Ejusdem Societatis Sacerdote. OPUSCULUM III. Continuatio Monarchiae Romanae. Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio S. J. ad S. Clementem, Anno 1728. PM JAK, Knihovna, inv. č. 10 153.

Rudimenta historica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitiã Historicã imbuendi, Pro Gymnasiis Societatis JESU In Provincia Bohemiae. Authore Ejusdem Societatis Sacerdote. Opusculum IV. De Regnis, aliisque Orbis Provinciis. Typis. Universitatis Carolo-Ferdinandae in Colleg. S. J. ad S. Clementem, Anno 1729. PM JAK, Knihovna, inv. č. 10 153 / IV.

Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger. Nebst angehänger historischen Erdbeschreibung dieses Landes. Zum Gebrauche der Jugend verfasst von P. Alexius Pařizek, Predigeordens, öffentl. Lehrer bey der k. k. Normalschule. Zweyte verbesserte, und vermehrte Auflage. Prag, im Verlag der kais. kōngil. Normalschule 1782. PM JAK, Knihovna, inv. č. 50 27.

Použitá literatura:

ČAPEK, Vratislav: Pohledy do počátků dějepisného vyučování. In: Učitelké vzdělávání VII. Praha 1973, s. 5–54.

JANOVSKÝ, Julius a kol.: Základy didaktiky dějpisu. Praha 1984.

KUMPERA, Jan: Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků. Ostrava 1992.

KUMPERA, Jan: „Nejkrásnější část vzdělání“. Historie podle Komenského. In: Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám

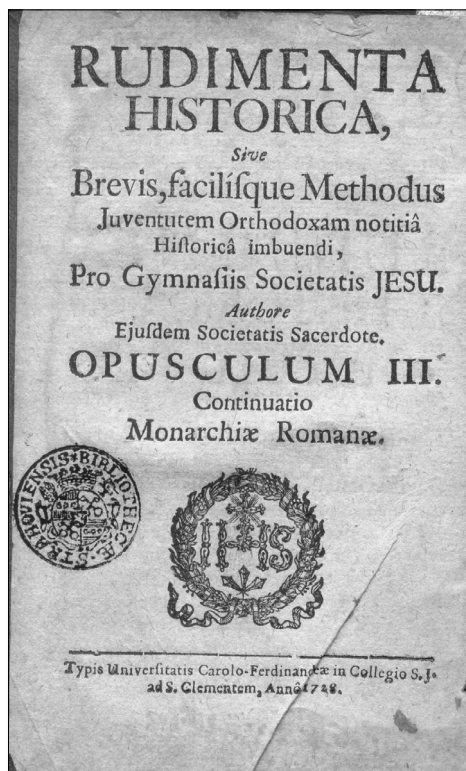
prof. Jaroslava Pánka. Svazek 1. Usp. Mikulec Jiří – Polívka Miloslav. Praha 2007, s. 459–462.

SOMMERVOGEL, Carlos: Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus. Paris 1884.

ŠAFRÁNEK, Jan: Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. Svazek. R. 862–1848. Praha 1913.

ŠTORCH, Eduard: Školní dějepis v theorii i v praxi. Velké Meziříčí 1946.

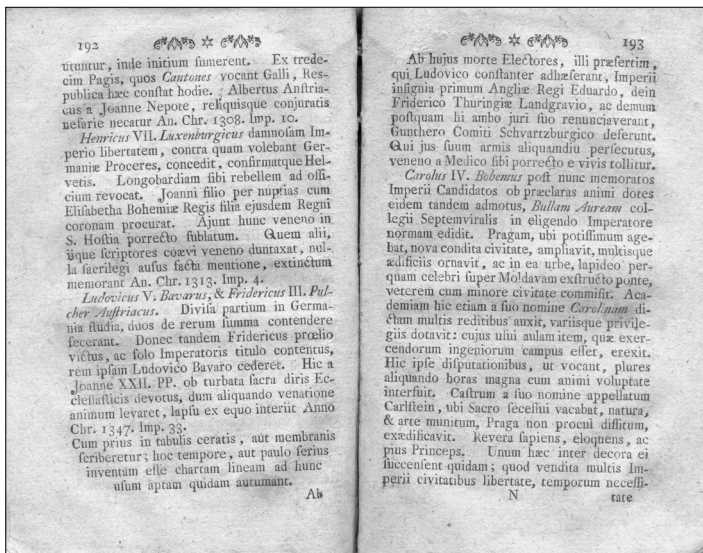
Obrazová příloha:

Titulní list III. svazku učebnice Rudimenta historica...

Ukázka ze IV. svazku učebnice Rudimenta historica..., s. 31–32

Ukázka z učebnice Compendium historiae..., s. 192–193

1414	8. Joanna II.	0	1409	Martinus II.	1
1414	9. Ludov. II.	3	1410	Blanca.	2
1417	10. Ludov. III.	16	1412	Ferdinandus	4
1434	11. Renatus.	43	1416	Alphonfus V.	46
1380	12. Carol. IV.	2	1418	Joannes	24
1488	13. Ludovicus XI.	31	1429	Ferdin. V. Cathol.	16
1494	14. Car. VIII. R. Gal.	4			
	<i>Reges Sicil. & Neapolites Dom. Hisp. Ex Domo Hispano-Asturiaca.</i>				
1503	15. Ferd. V. Cath.				
1515	16. Car. V. Imper.	43			
1558	17. Philipp. II.	40			
1598	18. Philipp. III.	21			
1621	19. Philipp. IV.	44			
1667	20. Carolus II.	37			
	<i>Ex Domo Germano-Asturiaca.</i>				
1700	21. Car. VI. Imper.				

Duces ac Reges Bohemiae			
Capitulum Regni.	Duces ac Reges Bohemia.	Anni Regni.	Eventus memorabiles.
150	1. Czechus.		
	2. Crocus.		
619	3. Libussa.	13	Urbs Pragensis conditur.
632	4. Przemislaus.	44	
676	5. Nimitzlaus.	39	
715	6. Minatus.	20	
731	7. Wogenus.	10	

761	8. Wenceslaus I.	22	
785	9. Cremovillus.	19	
804	10. Neclanus.	31	
839	11. Ollivizius.	17	Christo primus dat nomen
866	12. Borivoius I.	48	
906	13. Spitiigneus I.	2	
916	14. Ladislaus I.	10	Oceius à fratre Boleslao.
938	15. S. Wencesl. II.	22	
938	16. Boleslaus I.	29	
967	17. Boleslaus II.	28	
999	18. Boleslaus III.	13	
1013	19. Jaromirus.	21	
1037	20. Bretislaus I.	18	
1057	21. Spitiigneus II.	6	
1061	22. Ladislaus II.	25	Rex dicitur ab Henrico IV. Imp.
1086	23. Ladislaus III.	6	
1092	24. Conradus I.	M. 8	
1092	25. Bretislaus II.	8	
1100	26. Borivoius II.	7	
1102	27. Suatoplocus.	1	
1109	28. Ladislaus IV.	16	
1121	29. Sobieslaus.	15	
1140	30. Ladislaus V.	34	Rex Bohemiae scandinavus.
1174	31. Sobieslaus II.	4	
1178	32. Fridericus.	12	
1190	33. Conradus II.	1	
1193	34. Wencesl. III.	1	
1193	35. Bretislaus.	3	Episcopus Pragensis Regni admittit.
1196	36. Ladislaus VI.	6	
	<i>Reges continui.</i>		
1196	37. Primislaus II.	32	Dicitur etiam Ottocarus.
1213	38. Wenceslaus IV.	24	quia charissimus Othoni IV. Imperatori.
1291	39. Ottocarus II.	23	Pius.
1298	40. Wenceslaus V.	27	
1305	41. Wenceslaus VI.	1	Ultimus e stirpe Primitivali agricolae.

Tabulka ze IV. svazku učebnice Rudimenta historica...

234	<i>cus Imp. II. Wladislaus I. vel Ladislaus IV. ad Carnam in prelio Turcis occisus. Joannes Corvinus Gubernator. Ladislaus V. Mathias Corvinus. Wladislaus II.</i>	SECVLUM XVIII. Josephus I. Carolus VI. Maria Terefia nomen Apostolici pro Regibus resuscitat.	235	<i>Boleslaus I. Boleslaus II. Boleslaus III. Wenceslaus V. ultimus e stirpe Przemislai Agricole. Jaromirus, Brzetislaus, Spitiigneus II. Ladislaus II. Rex dicitur ab Henrico IV. Imp. Ladislaus, vel Wladislaus III. Conradus I. Brzetislaus II. Suatoplocus, Wladislaus IV. Sobieslaus, Wladislaus V. Rex Bohemiae II. Sobieslaus II. Fridericus, Conradus II. Wenceslaus III. Brzetislaus Episcopus Pragen. Administrator Regni. Wladislaus VI.</i>	SECVLUM XIV. Wenceslaus V. ultimus e stirpe Przemislai Agricole. Rudolphus Austriacus Henricus, Regnum administrante.
	<i>SECVLUM XVI. Ludovicus II. ad Mohatschium in prelio cum Turcis misere interit. Joannes Zapolus regnat cum Ferdinando I. Imp.</i>	SECVLUM XVII. Czechus, Crocus.		<i>SECVLUM XII. Borivoius II. Suatoplocus, Wladislaus IV. Sobieslaus, Wladislaus V. Rex Bohemiae II. Sobieslaus II. Fridericus, Conradus II. Wenceslaus III. Brzetislaus Episcopus Pragen. Administrator Regni. Wladislaus VI.</i>	
	<i>REGES E DOMO AUSTRIACA, qui simul Imperatores. Ferdinandus I. Johes regnat. Maximilianus II. Rudolphus II.</i>	SECVLUM VIII. Libulcha, Przemislaus ex Agricola Dux. Ab hoc quidam missis prioribus Bohemiae Ducum Catalogum texunt. Nezamislaus.		<i>SECVLUM XV. Sigismundus Imp. Belhum Hussiticum. Albertus II. Imp. Wladislaus vel Ladislaus VIII. filius Alberti posthumus. Georgius Podiebradus, alius administrator. Ladislaus VIII.</i>	
	<i>SECVLUM XVII. Mathias, Ferdinandus II. Ferdinandus III. Ferdinandus IV. Leopoldus.</i>	SECVLUM IX. Neclanus, Hoffivodus, Borivoogus I. Spirignens, Ladislaus I. S. Wenceslaus I. a fratre Boleslao ab fidem Cirsiji necatus.		<i>SECVLUM XVI. Ludovicus. Hos excipiunt e domo Austriaca omnes Bohemiae Reges, & simul Imperatores. Fer-</i>	

Tabulka z učebnice Compendium historiae...

